

СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ- Помагало

ЧОВЕКЪТ

Стоян Михайловски е една психологическа гатанка. Стоян Михайловски е една странна смес от противоречия. Любителят на парадокса и на антитезата е сякаш творение от парадокси и от антитези.

Ето гледището, от което може да се обясни и разбере неговото битие, неговият живот и неговото писателство. Първият и най-повърхният поглед вече ни открива противоречията...

...Той чувства и оплаква бедствията и теглото- непоносимо и неизцеримо тегло - на масата като никой други от нашите поети. Ако неговите думи не трог-ват читателя, то е затова, защото у него въобще нищо не трогва; защото той бора-ви с абстрактни понятия и образи; защото говори на ума на читателя, а не на него-вото сърце. Ако той и до днес не си е спечелил име на народен приятел, и това си има причините. Първо, в по-старите негови сборки, като например в *Novissima verba*, той изказва най-рязко и неприкрито своето презрение към тълпата. *Odi profanum vulgus* - се казва там на всеки лист. Второ, защото и сега не му липсват тия чувст-ва. И днес той и презира, и обича тълпата. Естествено, презрението се отнася до дру-ги страни от нейния живот, обичта тоже до други. Презира я за нейните стадни ин-стинкти, за нейната апатия, за нейния умствен мрак. Обича я за нейната душевна простота и искреност, за нейното тегло, за нейните страдания под ярема на звани и незвани тирани, за нейната любов, към доброто. Но стига, че е двойствен, че не гле-да едностранчиво на нещата. Литературната тълпа, *la foule lettree*, която той най-много презира, не вижда по-далеч и не търси кое презира той и кое уважа-ва, какво ненавижда и какво обича.

Но по-нататък Стоян Михайловски е една рядка съкровищница на практичес-ка мъдрост. Впрочем това личи и в съчиненията му, които са пълни със сентенции и с правила на житейска наука. Малцина биха могли да съперничат с него в изкуст-вото, което бихме нарекли изкуство за кроежи, за планове на действия. И нищо дру-го освен кроежи за действия! Една от неговите настолни книги е Коранът - който съдържа това правило за живота: "Да не посягаш на врага си освен ако си убеден, че с прав замах ще

го унищожеш." Стоян Михайловски знае и варди това правило. А то сигурно няма да го вдъхнови за практическа деятелност, защото почти никога изходът на една борба не е в нашите ръце. - С най-тънка психология знае той да предвиди всички честолубия, които известно действие би накърнило, всички пречки, които би го спрели на средата на пътя му, всички случайности, които би срещ-нало. Макар сам да е в своите убеждения непоправим идеалист, а отчасти, струва ни се, и идеолог (колкото и да не обича идеолозите), той гледа на света с предпазливостта и с недоверчивостта на един най-краен реалист. Формулата на неговия ха-рактер би била: един теоретически идеалист, съчетан с един практически реалист - съчетание съвсем не тъй рядко, както изглежда на пръв поглед. Никакви илюзии не храни той за мотивите, които управляват постъпките на хората; никаква вяра в силата на истината спрямо ония скали, които образуват личните интереси на по-силния.

И - както всякога - тая ясност на понятията, тая трезвост на възгледа дават резултат - пълна неспособност за практическа деятелност и следователно беспо-лезност на самата житейска мъдрост. Wenn's die Alten konnten, wenn's die Jungen wussten - казват немците. Но правилото е, че които могат, не знаят как, които знаят не могат. Стоян Михайловски е едно от изключенията: той и може, и знае как. Но той пак не действа, защото, защото... всъщност не може: липсват му всички

психологически условия за това. Той е човек напълно дезилузиониран, той не се мами от никакви фантоми за успеха и за тържеството на своите идеали. Той знае, че светът не се управлява от идеали. Той знае, че там най-грубата сила е властелинът.

И по природа той не е борец, той не намира никаква услада в самата борба и единственото, което би могло да му вдъхне. Да му наложи - една борба, би било ясното, логически постигнато убеждение, че тая борба няма да бъде безплодна. Борците по природа, ония, които харчат сили и енергия за всяка сянка, за всяка рожба на своята разгорещена фантазия, са за него ако не непонятни, то неразумни мечта-тели. Че той има право, е безспорно, затова - хвала на борците! Той е песимист; в него няма диря от онзи неразумен оптимизъм, който противоречи на всичките наши познания, на всичката наша житейска опитност и все пак е единственият двигател на всички борби за трансцендентни идеали и за неосъществими реформи, борби, без които културният напредък е немислим. Стоян Михайловски, ако и отрица-телно, доказва великата роля на илюзиите във всестранныя духовен и социален прогрес. А той би бил същият, даже да не бе дезилузиониран, даже да питаеше илюзии за същността и изхода на социалните борби. - Защо? Защото всеки житейски опит убива по един идеал, по една илюзия, и никой зрял мъж, с неговите високи идеи, не би могъл да запали способността си за безплодните борби на деня, ако тъмните глъбини на душата не създават все нови и нови илюзии на мястото на разрушените, ако му липсват ония творчески сили, които

извират из оптимизма. На Стоян Михайловски те липсват; у него оптимизмът нито съществува, нито би могъл да съществува. Оптимизмът е най-иррационалното мировъзрение, а Стоян Михайловски е рационалист, рационалист от глава до пети, и в стихове и в проза, и в живот и в литература.

II. ТВОРЕНИЯТА

1. Стоян Михайловски не е лирически поет, нито може да се нарече поет в оня смисъл на тая дума, в която обикновено я употребяваме: у него мисълта замества чувството.

2.Неговото призвание е дидактическата поезия, поезията на отвличената мисъл; неговата сила е в безпощадното изобличение, в сатирата и в карикатурата.

Неговата поезия не е история на неговото сърце, а дневник на неговия разум, бележна книжка на неговите размишления. Нийде в неговите творения няма да чуete туптенето на едно сърце, нийде, нито даже в любовните му стихове: - в тях сякаш умът ни разправя за една случка със сърцето...

Един поет облича и своите мисли в живи образи и чувства, а Стоян Михайловски облича и своите чувства, и своите интуиции в мисли, в абстрактни понятия. Впечатлението, което произвеждат творенията му върху читателя, е най-явното доказателство за това. Името на това впечатление е удивление, но не възхищение. Удивление към неговия дух, към силата и смелостта на неговите идеи, но никога възхищение от създадени картини, никога прехласване, унисание във видения, в съзерцавани от фантазията на писателя светове. Затова и когато го четем, ние нищо не съзерцаваме, пред нашия духовен взор не стоят нещата, а понятие за нещата, твърденията, мислите, разсъжденията на автора за тях. Онова умиление, онова сладостно упоение, което ни изпълня и при най-несмелите и несвършени създания на поета, т.е. на онова същество, всяка дума на което е пълна с живот и е емоция, тука никога няма да почувстваме. Ни една реч, откъртена от самото сърце, бурна, светло-тъмна, топла, безкрайна като него! Ни една визионерна, неясна картина, която да разтваря безкрайни простори! Всичко е отчетливо, тържествено, строго очерта-но и подчертано. Животът тук се мисли, не се живее: разказва се, описва се, не се чувства, не трепти. Движение - никакво. Само когато негодуванието, бичуване-то достигат своите висши предели, тогава от неговия стих и от неговата реч появява нещо стихийно, нещо апокалиптично, грозно и могъщо, което дълбоко раздвижва, което раздруска читателя. Но то е вълнението на ума, не на

сърцето; патосът на убеждението, не на чувството и ако в него има и вълнение на сърцето, то е, защото сърцето е нежен музикален инструмент, който дава ек на всеки роден звук: защото сърцето не може да стои мъртво и бездвижено, когато умът се вълнува: то вибрира заедно с него, ако и подир него, ако и от неговите, не от своите вълни...

Но, странно нещо, онова, което на писателя толкова липсва, човекът го притежава в най-висока степен: темперамент, художествената индивидуалност. Стоян Михайловски, човекът, е цял студен разсъдък. Сух, често доктринерен, по-често моно-тонен, лишен от ония неуловими осцилации, които образуват и отличават артиста, в своите съчинения, Стоян Михайловски има всичко туй в своя живот. Да би има-ло в неговите творения частичка от темперамента на човека, от неговата елегантност, от неговата емоционалност от неговата почти примитивна импулсивност, те би спечелили безкрайно: в тях би проникнал животът, те биха добили нещо, което би могло да им замени неръкотворната поезия. Но нищо подобно в тях няма. Те са великолепни и грандиозни храмове, от които божеството е излязло, в кандилото елеят не гори...

...И тъй в творенията на Стояна Михайловски няма нито чувства, нито нежност-както няма онова, в което се отражава световната хармония, което униса духа в блянове за един неземан живот, далеч-далеч от тая земя, тая юдол на скърби и страдания. Няма ги, защото липсват и в неговото мировоззрение. Но вместо тях има нещо все тъй велико: - дисонансите на тоя свят и негодуванието. Стоян Михайловски не вижда в света друго освен тържеството на висшата подлост и ликуванията на низките инстинкти. Индигнацията, възмущението на един Ювенал - ето чувството, с което той гледа на тоя световен ред, и това чувство му вдъхва само думи на безгранична ненавист към него. Нежността на лирика е заместена с безмилостната язвителност и с отровната жлъч на сатирика. Силата на неговата реч няма равна на себе си в нашата литература. Това не са вече думи, това не са вече фрази, а някак-ви гръмотевични удари, които зашеметяват читателя и го правят да настръхва. Иска ли да ни представи принципите на българското управление, той превръща подлостта в добродетел, а добродетелта - в жалка дрипа, и създава един везир, който в своята личност е въплъщение на тая житейска мъдрост. Със съжалителна усмивка към ония, които мислят, че има подлост и вълн от сиромашията, с презрение към ония, които бълнуват за някаква добродетел, някаква правда в света, везирът ни излага без всякакво стеснение неизбежната, единствено "разумната и справедлива" система на управление:

...В тинята на мерзките инстинкти затъпквай всяко благородно чувство, притискай безпощадно всяка доблест и всяко вероломство насърчавай,

Любовта е иго и - чистилице за душата: душата, изпълнена само с нея, се връща в свят съсъд на святи чувства. "Комуто обичта е глума, пред обичта той трябва да немей." Да обичаш, то значи да носиш в душата си най-скъпото видение на своите сънища и да чувстваш, че то следи всяка твоя стъпка, всяка помисъл:

В сърцето ми отдавна тя живей... Тя чува всяка дума...

Да обичаш, то значи още да таиш любовта толкова дълбоко в душата си, че нищо да не може да я засени. Студенината в едното сърце не ражда омраза в другото - той опазва в душата си своята самотна любов чиста и непомрачена както преди:

Едничка дума... Тя я не продума. Едничък поглед... Не погледна тя. На бледни устни в сдържаната глума аз видях си решена участта.

Поклон безмълвен - и в ответ - студен смях. Кървав плач едвам сдържан насила... Великий боже, и до днешен ден все мисълта за нея ми е мила!

Любовта в Славейковата лирика не е безгранична страст, не е мощно желание което потапя душата в смут и прехожда от най-тиха нежност в демонична ненавист. Като сън е дошла, изчезнала е като сън и мъчителна е дотолкоз, доколкото може да бъде мъчително тихото изживяване на недостигнат блян.

Тя - обектът на любовните му блянове, един блян в живота му - живее само в меката, нежна атмосфера на неговите поетически сънища. Той е чужденец, а тя, далеко в родния край, бленува понякога за него, ни той ней, ни тя нему позната. Разделени от зла ория, те чезнат в самота един за друг. Минуват дните:

Ще ли дойде ден желан за онез, що си подават ръка за обич само в блян?

Посредници между него и нея са цветята, есенните листи, едва уловимият мат на

пролетно цвете. Ароматът на оставената от нея китка го унася в мечти за нея и в мечтите си той я вижда такава, каквато би желал да я види наяве - да вехне безмълвно в копнеж по него. В есенните листи, подгонени от вятъра, той вижда своята и нейната съдба- както есенният лъх си играе с две капнали листа, тъй и потайна обич носи в замая две родни сърца и си играе с тях...

Любовта е творчески импулс и като наслада, и като трайна радост, а особено като трайно, безмълвно страдание на душата. Затова и разлъката не като момент, а като продължително, мъчително изживяване е най-продуктивна - дори тя е едничък източник на творчество и само в нея бива постигната най-висшата, най-чистата и най-хармонична любов. Разлъката, както и самотността, е страдание, а всяко страдание е извор на творчество. Само в разлъката биват реализирани любовните копнежи на самотната душа - в нея и най-болното чувство се превръща в тихо съзерцание, най-острите дисонанси се решават в желана хармония, най-мъглявите видения добиват ясни очертания. Ако има близост, общуване между две души, то е

възможно, само в живата тишина на самотата. Две души не могат никога да се слеят - но могат да цъфтят мъчително, копнеещи една за друга. Истинският, най-дълбокият живот на душата е всякога мъчителен копнеж:

Вървиме ний самотни на светът, звезди световни, всяка в своя път; един за други в тайна жалба креем, един за друг - и отчуждени греем.

Ти с дивното вълшебство на плътта, аз с висший бяс душевен- гордостта. Светът ни гледа в няма изумление - и се чужди от тебе и от мене.

И ний вървим самотни на светът. Дано не се присрещнем някой път! Съединени, ний ще угаснеем... За нас самотност трябва - за да греем.

...Онова, що свързва в една цялост основните мотиви в Славейковата лирика - самотността, любовта като радост и страдание. Характерни настроения и рефлексии през пладните на живота и най-сетне радостта и мъката на поетическото творчество - и ги подчинява на едно основно настроение, е блянът. Сън за щастие е една лирическа поема с пролог - бодростта и вярата в зорите на ранна младост - и епилог - самотният

гроб на бляновете. Едно постепенно, мудро прехождане от душевна енергичност и бодрост към пасивно изживяване на вътрешни мотиви. Лири-ческото чувство, което има в основата си бляна, е възпроизведено като вътрешен, пасивен драматизъм. Макар всички отделни песни - без заглавия - да са подчинени на една основна поетическа мисъл, все пак всяка една от тях е завършена сама по себе си като лирически епизод, който ревелира някой характерен момент от една вътрешна драма.

...Новото, с което Славейков обогатява художествените форми на нашата поезия и което е от твърде голямо значение за сегашната фаза на нейното развитие, е решителното подчертаване на един национално-поетически елемент. Последният е ревелиран с особена сила в характера и духа на неговото творчество. Като национално-поетически форми бих посочил на първо място езика и художествените образи. В поетическия изказ на Славейкова могат да се проследят най-характерните особености на народната поетическа реч. Отразени както в употребата на отделни изрази и думи, в тропите и фигурите, в синтетичната конструкция, спазена при наредбата на изразите, в художествената стегнатост на речта. Тъй и в най-ценните художествени свойства на езика - колоритност, богатство откъм форми и изрази, които индивидуализират езика и му придават една своеобразна живост и непосредственост. Никой от поетите ни не притежава такъв индивидуален поетически език и в същото време тъй национален по своята природа; езикът на никого от тях не живее, не диша тъй, както езикът на Пенча Славейков. Обвиняват го, че езикът му бил неясен, тъмен, а синтактичният строеж на речта му - неестествен и пресилен. Но онзи, който е в състояние да почувства художествената мисъл в творенията на Славейкова и да се живее в нея, ще разбере, че за нейния израз е невъзможен поясен, непосредствен и поцизелиран от тоя, с който си е послужил художникът. Този език е отличителен и за лириката му. Все тъй ценен е и националният елемент, отразен в художествените образи. Дори и най-грижливо стореният анализ едва ли би могъл да изтъкне художествената стойност на тоя елемент в Славейковата поезия. Националното в духа на неговото творчество преди всичко може и трябва да се почувства понякога в една думица само - в една бегла загадка за художествения образ или символ.

Но най-богатият национално-художествен колорит на неговата лирика се съдържа в завършени като обрисовка художествени образи. Дори и най-широкият художествен символ, най-поетичната концепция - родният край, родният кът - въстава пред нас като образ, индивидуализиран, оживен в една национално-поетична атмосфера.

Друга една особеност, може би най-ценна за сегашния момент, е - прозрачност и яснота в израза на лирическото чувство - прозрачност и яснота, които са белег за дълбината на чувството. Защото колкото по-дълбоко, по-интимно, по-непосредствено е едно чувство,

толкоз по-ясни и завършени са формите, що изразяват неговата вътрешна кристализация. Тая особеност е в тясна връзка с посочения по-горе индивидуално-лирически тон, който мотивира поетическата искреност на Славейковата лирика. В нашата поезия поетическата индивидуалност и искреност са голяма рядкост. А само чрез тях един поет би могъл да внесе в своите творения онзи емоционално-поетически елемент, който е в пряка връзка с най-ценното и най-мощното в неговия индивидуалитет. Липсва ли тоя елемент, липсва ли духът на оригиналност и самобитност, поезията се превръща в литература, в маркиране на вътрешно безсилие, в стремеж да се размъти плитката вода, за да се покаже по-дъл-бока. А струва ми се, че днес в нашата поезия се забелязва една подобна тенденция, което сподавя и задушават нейното развитие. Като освежителен източник посочил бих Славейковата лирика.